

## ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИМІРИ МЕДІА-ДОСЛІДЖЕНЬ У КОНЦЕПЦІЇ ДЖЕЙМСА ЛАЛЛА

*У статті досліджуються проблеми і можливі наслідки глобалізації медіа-простору у концепції американського вченого Джеймса Лалла. В сучасних зарубіжних теоретичних дослідженнях процесів та наслідків глобалізаційних впливів на функціонування ЗМІ виробилося принаймні дві протилежні точки зору – песимістична та оптимістична, яскравим прихильником якої став Джеймс Лалл. Висвітлено явище фрагментації мас-медіа та зростання можливостей індивідуального споживача, оскільки він має змогу черпати будь-яку інформацію. Розкрито феномен мультикультуралізму, який ґрунтується на продукуванні так званої поп-культури, що сьогодні здатна чинити опір панівним ідеологічним і культурним силам. Розглянуто виділені Джеймсом Лаллом основні теоретичні напрямки функціонування сучасних ЗМІ, психологічні та культурологічні аспекти глобалізаційних процесів, зокрема зростання значення власного культурного самоствердження і глибокого національного самоусвідомлення.*

*Ключові слова: мас-медійний простір, глобалізаційні впливи, структурація, фрагментація.*

Глобалізаційні процеси сьогодні охоплюють і стимулюють глибокі соціокультурні зміни. Ними позначений, зокрема, і світовий мас-медійний простір. Потужні комерційні блоки, які дедалі частіше включаються в телебачення багатьох країн, поширення кабельного та супутникового телебачення здатні руйнувати національні телесистеми, породжуючи культурні кризи. Як підкреслюють дослідники, у цих «глобальних розкладах» транснаціональні корпорації здобули більшої влади над долями людства, аніж уряди.

У сучасних зарубіжних, зокрема англомовних, теоретичних дослідженнях процесів та наслідків глобалізаційних впливів на функціонування ЗМІ виробилося принаймні дві протилежні точки зору: песимістична (Г. Шіллер [6], Дж. Фрідман [5], К. Мей [3] тощо) та оптимістична, яскравим прихильником якої став професор одного з каліфорнійських університетів Джеймс Лалл. Його дослідження «Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід» широко знане у світі, перекладене, зокрема, й українською мовою.

Головною підставою для окреслення однозначно песимістичної, похмурої картини наслідків глобалізаційних процесів майбутньої реальності, стало твердження про те, що могутні транснаціональні корпорації використовують сучасні комунікаційні технології, аби здійснити свою глобальну економічну та культурну експансію. Згідно з цим поглядом, сучасний світ уже перетворився на один великий ринок, яким правлять сили глобального капіталізму. Окрім того, спостережене глобальне поширення не стільки політичного, скільки

«майже тотального корпоративного інформаційно-культурного середовища», пов'язаного з орієнтованим на споживацтво пануванням американського способу життя – явища, що здобуло назву медіа- або культурного імперіалізму.

На думку Дж. Фрідмана, з'явилася також нова глобальна класова структура, міжнародна еліта, що складається з дипломатів, державних лідерів, представників міжнародних організацій. Перетинаючись з іншою – арт-ділерами, керівниками мас-медіа та інших культурних індустрій, які безпосередньо займаються медіа-репрезентаціями, – вона створює найрізноманітніші картинки світу та «картинки для світу» [5, 196]. Окрім того, глобальні агресивні ринкові стратегії провокують і Міжнародний Валютний Фонд, Світовий Банк та Всесвітню Торговельну Організацію.

Французький культуролог Мішель Анрі схильний означувати сучасну добу як добу варварства, що, продукована «*сциєнтичними зсувами*», демонструє різновекторну спрямованість розвитку науки і людини, фундаментальних цінностей знання і життя. Проте якщо знання, запитує він, «*все глибше й глибше дозволяє проникнути в таємниці всесвіту, є безперечним благом, чому тоді воно супроводжується занепадом усіх інших цінностей, занепадом настільки серйозним, що він ставить під загрозу саме наше існування? ... сьогодні перед нами відбувається таке, чого раніше ніколи не бачено: науковий вибух і руйнація людини. Ми маємо справу з новим варварством, і цього разу немає певності, що нам вдасться будь-коли його подолати*» [Див.: 4, 219].

Культурні кризи сьогодні пов'язують із фундаментальним спрощенням культурних цінностей, розчиненням у царстві масової культурної індустрії великих творінь людського духу. Французький культуролог Даніель Саллінев, зокрема, пише про те, що книга сьогодні уже не стоїть у центрі людських інтересів: «*Хіба можуть книжки знайти для себе місце у світі міст, де поступово вмирає мрія про волю, яка й привела їх на світ? Чи потрібні вони в суспільстві, де гонитва за щастям стала загальною мрією, хоч і не для всіх однаково здійсненою, в суспільстві, де править потрібно нещадний закон грошей, прибутків і споживання?*» [Див.: 4, 215].

Учені помітили, що розвиток людської цивілізації у ХХ столітті, порівняно з попередніми цивілізаціями, має досить відмінну природу. Адже у всіх великих цивілізаціях, що зникли у часі, історики констатують одночасний розквіт усього «*кетягу цінностей*», одночасний виплеск практичних, теоретичних, художніх знань. Натомість сьогодні ринкова диктатура приглушує, а то й остаточно нівелює творчі ініціативи мас.

Невтішні прогнозування пов'язують сьогодні й з наслідками розвитку глобальної мережі, що, на думку деяких дослідників, сприяє «*занепаду безпосереднього спілкування індивідів у суспільстві*», адже користувачі ІКТ стають «*все більше соціально відокремленими, а рівень соціальної взаємодії між ними зменшується*» [3, 122 – 123]. Така ситуація провокована, на думку британського дослідника К. Мея, загальною тенденцією зламу століть: «*зменшенням ролі класу як соціальної спільноти та постанням індивіду з його власними інтересами як головного соціо-політичного дієвця*» [3, 123]. Згубним у таких процесах вбачається зменшення ролі громадянських інституцій, поваги

до інтересів та потреб інших людей, що поступається місцем наростаючим процесам індивідуалізації.

Інша, явно оптимістичніша, точка зору ґрунтована на тому, що наслідки глобалізації не можна передбачити однозначно. Відтак Дж. Лалл формулює так звану «зону невизначеності», згідно з якою основні компоненти будь-якої комунікаційної системи – джерело, канал, повідомлення і отримувач – у кінцевому рахунку непідконтрольні будь-яким політичним, економічним чи культурним силам [1, 173].

Дослідник здійснює огляд процесів опосередкованої суспільної комунікації, що налічує вже майже 80-літній досвід (початки його вивчення сягають 1930-х років). Це дає йому підстави для визначення трьох основних теоретичних напрямків їх функціонування: теорії прямого впливу; теорії обмеженого впливу; теорії використань і задоволень, у межах якої викристалізувалася так звана функціоналістська традиція. Зазначимо відразу, що визначені теорії окреслюють певну амплітуду коливань між глобальним та індивідуальним у опосередкованому мас-медійному просторі: адже теорія прямого впливу (сьогодні вона визначається вже як функція «старих» мас-медіа) ґрунтується на тотальних маніпуляціях, що можуть спричиняти цілком прогнозовані соціальні реакції. Натомість теорія використань і задоволень будується на зворотному процесі. Активним чинником тут виступає споживач інформації, який може використовувати (або й не використовувати) її відповідно до своїх потреб і бажань.

У складному сучасному технологічному середовищі поняття «старих» мас-медіа як засобів прямого впливу, на думку вченого, змінилося на модерніше поняття «нового медіа-оточення». Головними його характеристиками є необмежена кількість каналів, які пропонують певні змісти, покликані задовольнити різні особисті забаганки споживача. Така амплітуда цілком наочно демонструє, що медійні повідомлення можуть відігравати як конструктивну так і деструктивну роль – викликати паніку чи антисоціальні дії окремих осіб чи груп. Їх наслідки не завжди можна передбачити адекватно.

Водночас медіа-опосередковані репрезентації будь-яких політико-ідеологічних настанов не можуть бути тотальними, адже індивідуальна людська свідомість також здатна творчо переосмислювати інформацію, ніколи сліпо не сприймаючи її. Засвоєння мас-медіа-повідомлень люди не лише здатні творчо пристосовувати до умов власного життя, дедалі частіше вони здатні чинити опір панівним ідеологічним течіям та мейнстріму. Різні субкультури, зокрема молодіжні угруповання пізнього соціокультурного спрямування (гей-лесбійські, панки, металісти тощо), феміністичні та екологічні організації, інтерактивні радіопередачі та телебачення – все це можна зарахувати до своєрідного соціального інституту опору.

Таким чином, за Дж. Лаллом, масова аудиторія як колектив може інспірувати і зворотні дії проти провідників певної ідеології, тож сучасні мас-медіа змушені надавати свободу вибору своїм споживачам. Однак і тут, виявляється, не все гаразд. Урізноманітнення змісту сприяє ширшому вибору споживачів, а ширший вибір означає, що аудиторія дедалі більше

розподіляється, стає відповідно до своїх уподобань усе вужчою, тобто відповідно розпадається на сегменти, фрагментується. Така фрагментація в свою чергу *«веде до зменшення спільного для всього людства досвіду, що може призвести до болючої втрати громадського духу і до соціальної поляризації»* [1, 113].

Оцінюючи явища фрагментації мас-медіа, Дж. Лалл вказує, що завдяки йому значних можливостей набуває індивідуальний споживач, оскільки він має змогу черпати будь-яку інформацію, проте в плані суспільному це явище видається досить проблематичним, адже воно породжує віддаленість людей, перетворення їх на сукупність споживачів без спільних інтересів. Більше того, медіа-опосередкована сучасна культура має згубний вплив на культуру традиційну, розмиваючи її складені віками стереотипи. Культура в різних частинах світу стає дедалі менше колективною, натомість більше орієнтованою на індивідуальні стилі, що в сумі своїй породжують явище мультикультуралізму, яке ґрунтується на продукуванні так званої поп-культури, що сьогодні здатна чинити опір панівним ідеологічним і культурним силам. Аналізуючи аудиторію мас-медіа, Дж. Лалл визначає в ній постійний процес балансування між структурованим людським середовищем та здатністю до чину окремих осіб та груп [1, 110]. Дослідження цього процесу здійснюється в межах виробленої відомим британським соціологом Ентоні Гідденсом теорії структурації, яка є *«спробою інтегрувати «макросоціальні» умови (які відображають структурні обмеження) з «мікросоціальними» процесами (де відбувається людський чин)»* [1, 110].

Спираючись на чисельні дослідження глобалізаційних вимірів сучасних медіа-ресурсів, Дж. Лалл не окреслює їх як фатальне явище. Навпаки, глобалізацію він прагне представити, як *«складну сукупність людських, матеріальних і символічних потоків, що взаємодіють й урівноважують один одного, породжуючи різноманітні та різнорідні культурні настанови й практики, які неухильно, хоча й по-різному модифікують узвичаєні вектори суспільної, політичної та культурної влади»* [1, 110].

Усупереч теоріям культурного та інформаційного імперіалізму і похмурим глобалізаційним пророцтвам, Дж. Лалл не схильний розглядати глобальний ринок як простий об'єкт для захоплення транснаціональними корпораціями. В цьому плані він цілком солідаризується з думками дослідника Арджуна Аппадурі, який в одній зі своїх робіт зазначив, що в сучасному світі люди, техніка, гроші, образи та ідеї *«рухаються дедалі менш ізоморфними шляхами»* [Див.: 1, 110]. І ця гетерогенність, з його погляду, забезпечується п'ятьма основними чинниками, які визначають динаміку сучасного глобального культурного різноманіття (їх дослідник називає *«вимірами»*, або *«шафтами»*, від ландшафт чи простір): етно-шафт, техно-шафт, фінан-шафт, медіа-шафт та ідео-шафт. Залежно від тих чи тих соціокультурних умов кожен із зазначених чинників (окремо чи у своїй сукупності) набуває ознак неповторності і дедалі важче піддається процесам адаптації. Відтак, запропонована А. Аппадурі теорія шафтів окреслює той простір, який в артикуляції Дж. Лалла здобуває поняття *«зони невизначеності»*, про яку йшлося вище.

Незважаючи на прагнення автора оптимізувати досліджувану ним сферу, все ж до кінця книги неявно постають зовсім інші, такі, що, цілком очевидно, не входили в наміри автора, висновки. Слід зазначити, що в загальній своїй тональності вони постають ще більш невтішними, ніж перші. Їх основний зміст можна звести до думки про глобальне здичавіння людства. Адже, прагнучи якомога ширше опанувати найрізноманітнішими в економічному, політичному, культурному плані аудиторіями, мас-медіа схильні все більше опускатись від сфери розуму до сфери інстинктів.

Незважаючи на усілякі прагнення в той чи той спосіб означити сферу єдності у вкрай напружених стосунках культурно імперіалістичних настанов та індивідуального споживача (структурація, глокалізація, габітус, суперкультура тощо), в концепції автора неминуче прослідковується думка про глобальне цивілізаційне відщеплення людства від свого природно-культурного ества. Тож не випадково останній підрозділ його дослідження має назву «Переживання без культури». Тут автор зупиняється на характеристиці сфери відчуттів пересічного споживача, яка найчастіше завдяки цифровим технологіям зазнає прямого впливу – без апелювання до його розуму – у сферу інстинкту. На думку дослідника, гуманітарні наслідки викликаних сучасними мас-медійними засобами переживань, ще не до кінця усвідомлені і вивчені наукою. Проте психологи вже висловлюють стурбованість здатністю таких відчуттів *«призводити до розривів між культурою і свідомістю, породжуючи погано інтегровані когнітивні структури»*, своєрідну *«людську відключеність»* [1, 238]. На нашу думку, саме такі результати ще в шістдесяті роки ХХ ст. передбачив відомий канадійський теоретик мас-медіа М. Маклюген [2]. Своєю концепцією електронної ери мас-медіа як *«глобального села»* він підсилює думку про активізацію ними тих самих чуттєвих каналів, які були притаманними людям у первісних родоплемінних спільнотах. Отож, все починається спочатку. А можливо, саме від такої межі здичавіння людство знову прагнутиме до закладених природою норм співжиття? Виокремивши основні, запропоновані М. Маклюгеном, характеристики різних етапів медіа-розвитку – усний, друкований та електронний – Дж. Лалл додав до них останній, *«цифровий»*, етап. Таким чином, сформовано цікаву таблицю, яка ілюструє рух у *«зворотному»* цивілізаційному напрямку.

Усний етап спілкування	Друкований	Електронний друк	Комп'ютерний («цифровий»)
Родоплемінний характер	Детрайбалізований	Ретрайбалізований	«Віртуальний» трайбалізм
Нелінійне	Лінійне	Нелінійне	Переважно лінійне
Розмовне	Писане	Візуальне й розмовне	Писане, всі інші відчуття
Мала аудиторія	Величезні аудиторії	Глобальна аудиторія	Локальне
Переостання у глобальне	Глобальне	Глобальне	Оповідання, риторика
Книжки, періодика	Радіо, телебачення	Комп'ютерні мережі тощо	Колективна пам'ять, традиції

Звичай	Література, журналістика, архіви, бібліотеки	Електронне оповідацтво, популярна культура, медіа-індустрії	Глобальні бази даних і знань. Нерегульована взаємопов'язаність
Брак писемності	Писемність, друк	Візуальна писемність	Комп'ютерна писемність
Емоції	Розум	Емоції	Розум
Стихійність	Редагованість	Програмованість	Стихійність
Популярне	Елітарне	Популярне	Елітарне
Інтерактивне	Одностороннє	Переважно одностороннє	Інтерактивне
Реальний час	Рознесеність у часі	Миттєвість/рознесеність	Віртуальний час

Неважко помітити, що, за всіх відмінностей, між первісним усним і нинішнім «цифровим» етапами людського спілкування спостерігаємо вражаючу подібність: ті ж апеляції до родоплемінної колективної пам'яті; нерегульована, природна взаємопов'язаність звичаїв; оповідне, наближене до індивідуально-розмовного, письмо; стихійність; інтерактивність; локальність малих аудиторій, їх сегментація тощо.

Прогнози відверто песимістичні, проте за умов глобалізації, світової відкритості і світових тисків набуває особливо великого значення власне культурне самоствердження і глибоке національне самоусвідомлення. Його підтримують ті трансформаційні процеси, які відбуваються всередині певної культури та в інтенсивних міжкультурних зв'язках, що окреслюють її динаміку. А та своєю чергою означає життєспроможність культури, її здатність пристосовуватися до швидкозмінних умов існування в сучасному світі. Дослідження Джеймса Лалла окреслює широкий спектр представлення й систематизації культурологічних, філософських, психологічних поглядів, вироблених у сучасних англомовних медіа-дослідженнях, і цілком заслуговує на поглиблене вивчення фахівців із журналістикознавства.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Лалл Джеймс. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід / Джеймс Галл / Пер. з англ. – К.: К.І.С., – 2002. – 264 с.
2. Маклюэн М. Галактика Гутенберга: Становление человека печатающего / М. Маклюэн. – М.: Фонд «Мир», 2005. – 496 с.
3. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / К. Мей / Пер. з англ. – К.: К.І.С. – 2002. – 220 с.
4. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. / Ж. Рюс / Пер. з франц. – К.: Основи, 1998. – 669 с.
5. Фридман Джордж. Следующие 100 лет: Прогноз событий XXI века / Джордж Фридман. – М.: Эксмо, 2010. – 336 с.
6. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Г. Шиллер / Пер. з англ. – М.: Мысль, 1980. – 306 с.

*В статье исследуются проблемы и возможные последствия глобализации медиа-пространства в концепции американского ученого Джеймса Лалла. В современных зарубежных теоретических исследованиях процессов и последствий глобализационных воздействий на функционирование СМИ выработалось по крайней мере две противоположные точки зрения - пессимистическая и оптимистическая, ярким приверженцем которой стал Джеймс Лалли. Освещаются явление фрагментации масс-медиа и рост возможностей индивидуального потребителя, поскольку он имеет возможность черпать любую информацию. Раскрыт феномен мультикультурализма, основанный на выработке так называемой поп-культуры, способной сегодня сопротивляться господствующим идеологическим и культурным силам. Рассмотрены выделенные Джеймсом Лаллом основные теоретические направления функционирования современных СМИ, психологические и культурологические аспекты глобализационных процессов, в частности рост значения собственного культурного самоутверждения и глубокого национального самосознания.*

*Ключевые слова: масс-медийное пространство, глобализационные влияния, фрагментация.*

*The article focuses on the main issues and perspectives of media space's globalization addressed in the research works by James Lull. Modern theoretical studies on the influences of globalization on media functioning suggest two main perspectives, namely pessimistic and optimistic, the latter being favoured by James Lull. The author highlights the phenomenon of mass-media fragmentation which enables individual consumer to access any information. Another phenomenon considered is that of multiculturalism, based on producing the so called pop-culture as opposed to the main ideological and cultural trends. Special attention has been given to the main theoretical vectors of contemporary mass-media's functioning suggested by James Lull, as well as psychological and cultural aspects of globalization processes, especially those of deep personal cultural and national self-affirmation.*

*Key words: mass-media space, globalization influences, structuring, fragmentation.*